

КАНТОВА КРИТИКА РАЦІОНАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ В ОЦІНЦІ ДМИТРА БОГДАШЕВСЬКОГО

У статті проаналізовано підходи Д. Богдашевського, професора КДА, до тлумачення Кантової критики раціональної психології як важливої частини догматичної метафізики. Особливу увагу звернено на позитивні наслідки цієї критики для формування моделі метафізики, яка по-новому ставить питання про людину, її душу, психічне життя.

Ключові слова: метафізика, раціональна психологія, паралогізми розуму, догматизм, критицизм, душа, самосвідомість.

Київська духовна академія у своєму складі завжди мала видатних філософів і богословів, які не лише сумлінно викладали академічні дисципліни, а й займалися науковими студіями, дослідницькими проектами. Про наявність тісного зв'язку між академічними дисциплінами, лекційними курсами, що традиційно викладались у стінах Академії згідно з навчальними програмами та тими працями, як регулярно оприлюднювались київськими професорами і доцентами, свідчить зміст численного творчого доробку вітчизняних авторів, що виходили друком у відомому часописі Київської академії і у фахових виданнях Харкова, Москви, С.-Петербурга, Одеси та ін.

У випадку з Дмитром Богдашевським (1861–1934), – останнім ректором Київської духовної академії – ми опиняємося у дивній ситуації. Справа в тім, що, з одного боку, Д. Богдашевський – професор богослов'я, визнаний фахівець з історії і теології Нового завіту¹. Тому цілком закономірно, що основна частина його доробку у виразне саме богословську спрямованість його творчого пошуку. З іншого боку, теоретичний спадок київського фахівця включає певну кількість суто філософських розвідок, які він оприлюднив упродовж свого перебування на посаді викладача філософських дисциплін, з якої власне і розпочалася його академічна кар'єра. Тому не викликає подиву, що ґрунтовні філософські студії Богдашевського стали прикметною рисою першого десятиліття його викладацької діяльності в стінах КДА². Наразі нас цікавить його

найважливіша праця – «Філософія Канта» (1898). Перше, що впадає у вічі, ознайомлюючись із нею, – цілковита відповідність (як у концептуальному, так і в методологічному аспекті) усім тогочасним європейським вимогам до історико-філософського дослідження такого складного інтелектуального явища, яким, безперечно, є вчення Канта.

Розвідка київського фахівця цікава з декількох причин: по-перше, в ній послідовно викладені й систематично проаналізовані перші дві «Критики» Канта; по-друге, Богдашевський не оминає увагою складні, суперечливі питання критичної філософії, зокрема – проблематику трансцендентальної діалектики; по-третє, праця спирається на всі основні здобутки тогочасного вітчизняного та європейського кантознавства. Київський вчений активно послуговується кантознавчими розвідками П. Ліницького, О. Введенського, М. Карінського, О. Козлова, В. Соловйова, М. Ердмана, Г. Когена, А. Ріля, К. Фішера, Г. Файхінгера, В. Віндельбанда, Ф. Ібервега, Г. Гьофдінга, Е. Керда та ін. Залучення новітніх досліджень дало змогу створити досить сучасну версію прочитання кантівської філософії, ознайомлення з якою становить нагальну потребу «як для філософа, так і для богослова» [1, с. III] показати її витоки і головну проблематику. Автор навіть іде далі, висуваючи сміливе припущення, яке, певним чином, збігається з інтенціями представників впливового на той час неокантіанського руху: «Сучасна філософія так розпорошилася на окремі напрямки і заплуталася у розв'язанні засадничих філософських проблем, що не дарма багато хто проголошував і проголошує необхідність повернення до Канта» [1, с. III]. Вочевидь Д. Богдашевський мав на увазі відомого німецького кантознавця О. Лібмана і його гасло «назад до Канта», яким завершується кожний розділ славнозвісної книжки «Кант і епігони» (1865).

¹ Богдашевський є автором численних богословських студій з новозавітної теології, що регулярно друкувались у «Трудах Киевской духовной академии» (далі – ТКДА). Він також є відомим перекладачем творів Тертуліана.

² До філософських здобутків київського професора належать такі праці: В защиту метафизики ума // ТКДА. – 1893. – № 3; О взаимном отношении философии и естествознания // ТКДА. – 1894. – № 12; Об источниках к изучению философии Сократа // ТКДА. – 1895–1897; Греческие софисты // ТКДА. – 1897. – № 8; Учение Платона о знании // ТКДА. – 1894. – № 12; Из истории греческой философии. – К., 1898; Философия Канта. – К., 1898.

Д. Богдашевський сміливо наполягає на винятковому значенні кантівських ідей і підходів для кожного, хто займається філософськими і богословськими студіями, а отже, мусить «ознайомитись з умоглядними поглядами найвеличнішого з нових філософів, вплив якого і тепер потужно відчувається не лише в філософії, а й у богослов'ї, і довго ще, мабуть, буде відчуватись» [1, с. III]. Після таких досить незвичних реверансів у бік протестантського філософа – особливо з огляду на теологічний фах київського дослідника – вже не викликає подиву його загальном позитивна оцінка більшості кантівських ідей, уміщених у двох знаменитих «Критиках». Велику увагу київський професор приділяє засадничому Кантовому трактату – «Критиці чистого розуму», де німецький філософ всебічно аналізує пізнавальні можливості людського розуму. Богдашевський послідовно висвітлює всю проблематику першої «Критики», зокрема ті питання, що традиційно розглядалися у межах догматичної метафізики, принципи і концепти якої (принаймні для німецької «шкільної» філософії, в середовищі якої проходив свій інтелектуальний вишкіл Кант) були закладені Хр. Вольфом. Про залежність Кантового розуміння догматичної метафізики від Вольфової моделі метафізики, її частин і розділів, Богдашевський пише так: «Розвінчуючи нещадно химерність чи ілюзорність метафізики, Кант мав на увазі власне вольфівську метафізику... Метафізика Вольфа складається з трьох частин: раціональної психології, раціональної космології і раціональної теології» [1, с. 73]. Київський професор наголошує, що центральні розділи «Критики чистого розуму» – трансцендентальна аналітика і трансцендентальна діалектика, – присвячені з'ясуванню стосунків з вольфівською метафізикою, всіма її частинами. Так, спростування «догматичної» онтології (чи, за Вольфом, загальної метафізики) міститься у трансцендентальній аналітиці, де «показано, що ми можемо мати справу не з визначеннями самих речей, а тільки з формами розсудку, що розмірковує чи розуміє речі» [1, с. 73]¹. З цього випливає важливий висновок німецького філософа, який у тлумаченні київського автора виглядає таким чином: «Метафізика, що намагається пізнати безумовне і накладає категорії не до досвіду, а до наддосвідного, не може дати нам знання, і замість знання створює привидів... чи химер знання» [1, с. 72]. Отож, трансцендентальна діалектика мусить з'ясувати природу цих «привидів» розуму, які породжують лише видимість знань про надпри-

родне суще. Богдашевський схвалює Кантову думку про те, що ця метафізична видимість виникає не через недолугість чи софістичну вправність творців метафізичних систем, а як необхідний результат «роботи» людського розуму в сфері пізнання трансцендентних речей: «Усунути метафізичну видимість, зробити так, щоб вона цілковито зникла і в історії людства більше не повторювалась, неможливо, відтак... вона – дещо невблаганна для розуму» [1, с. 72]. Це означає, що всі частини метафізики (і раціональна психологія не становить якогось особливого винятку), базуються на «софізмах, які належать не людям, а самому чистому розуму» [1, с. 75].

Що склало тематику раціональної психології, яку кенігсберзький професор піддав нищівній критиці? Як зазначає Д. Богдашевський, до кола проблем, котрі намагалась розв'язати вольфівська раціональна психологія і які стали предметом потужної критичної атаки Канта, належать такі питання: чи є душа субстанцією; чи є вона проста і неподільна реальність; чи душа – сингулярна єдність, а не множина; чи є душа самосвідомим суб'єктом, що відрізняє себе від іншого сущого.

Відомо, що з'ясування умов можливості (чи неможливості) раціонального пізнання людської душі було одним із основних завдань Кантової критичної філософії. Тому не дивно, що Богдашевський вельми прискіпливо відстежує й аналізує критичні аргументи німецького філософа, націлені на базові ідеї і принципи раціональної психології як складової частини метафізики. З певністю можна стверджувати, що запропонований ним аналіз Кантової критики раціональної психології (передусім – знаменитих паралогізмів чистого розуму) є найбільш ґрунтовним добробком у кантознавчих студіях, здійснених у стінах Київської духовної академії кінця XIX – початку XX ст.

На початку свого аналізу «Критики чистого розуму» Богдашевський акцентує одну особливість трансцендентальної філософії німецького мислителя – його позиція не обмежувалась обґрунтуванням умов можливості досвіду як основи нашого знання про зовнішній і внутрішній світ, не меншу увагу він приділяє дослідженню тих предметів, які не можуть бути репрезентовані «жодним спостереженням і які, все ж, жваво цікавлять людський розум, – цікавлять навіть більше, ніж чуттєвий світ. Таким є пізнання Бога, свободи, безсмертя душі» [1, с. 25]. Відтак не викликає особливого подиву, що на цих метафізичних предметах Кант зосередив значну увагу в «Критиці чистого розуму». Тож зацікавленість київського дослідника (особливо зважаючи на його богословські інтенції) саме цими сюжетами

¹ Зазначимо, що тлумачення трансцендентальної аналітики як нової, «критичної» онтології характерно для деякого з неокантіанців. До такої версії схилився, наприклад, Г. Рікерт [4, с. 162–197].

теоретичної філософії Канта видається цілком зрозумілою.

Прискіпливо розбираючи аргументи Канта щодо раціональної психології, Д. Богдашевський спирається на перше видання «Критики чистого розуму», де, як відомо, позиція німецького філософа стосовно можливостей метафізичного пізнання душі викладена детальніше, ніж у другому виданні «Критики». На переконання київського професора, критичні випадки Канта не слід сприймати і тлумачити як суто логічні заперечення засадничих метафізичних положень про душу. У «Критиці» викладено аргументи, що не лише спростовують «метафізичні софізми» Вольфа, а й пропонують позитивну програму «реагування» на ідеї та постулати раціональної психології. Цю програму ґрунтовано на визнанні того, що «всі положення раціональної психології є такими, які неможливо довести» [1, с. 80]. Така, вочевидь, «негативна перспектива», що склалась у царині цієї, колись вельми шанованої, метафізичної доктрини, зумовила, вважає Д. Богдашевський, кантівське заперечення як матеріалізму, так і спіритуалізму, котрі за жодних умов не можуть і не повинні претендувати на статус якихось довершених учень про душу, її природу: «Необґрунтованим є спіритуалізм чи пневманізм, – справедливо зауважує вчений, – але не має ніякого опертя і матеріалізм, що як метафізичне вчення про душу піддається дії того ж осуду, що й спіритуалізм» [1, с. 80]. Філософ переконаний: визнання неможливості віднайти надійні, неспростовні аргументи на користь принципів раціональної психології становить осердя кантівського вчення про паралогізми чистого розуму, а не лише їхнє безапеляційне заперечення як хибних, химерних, спекулятивних умовиводів про душу, самосвідомість людини, її можливості осмислювати і керувати своїми психічними станами.

Київський дослідник також погоджується з тезою відомого німецького історика філософії К. Фішера, що виявлені Кантом паралогізми свідчать не про скептицизм, а про послідовний агностицизм критичної філософії, особливо коли йдеться про можливість пізнання природи душі, її сутності, існування і безсмертя: «Кант не каже, що ці положення помилкові, – зазначає Богдашевський, підтримуючи у цьому питанні К. Фішера, – або що протилежні їм тези істинні, оскільки таке розв'язання питання не збігалося з його критичною позицією: він наполягає тільки на тому, що ці положення необґрунтовані» [1, с. 80]. Цікаво відзначити принципів розбіжності тлумачення кантівського агностицизму Богдашевським і відомим українським філософом, професором КДА і Московського

університету Памфілом Юркевичем. Для останнього так званий агностицизм німецького філософа є логічним продовженням г'юмівського скептицизму. Більше того, за Юркевичем, Кантовий агностицизм треба розуміти саме як скептицизм, причому скептицизм рішучий і радикальний. Апеляція німецького філософа до агностицизму як вихідної позиції своєї трансцендентальної діалектики є прихованим скептицизмом. І, на думку Юркевича, у цьому немає нічого дивного, оскільки Кантові трансцендентальні засновки змушують його до вельми скептичних висновків, тобто стати заручником найжахливішого ворога людської думки – скептицизму. Звичайно, ці мотиви трансцендентальної філософії кенігсберзький професор завжди ретельно приховував. Юркевич переконаний, що у випадку з Кантом «ми маємо такий всеосяжний і грізний скептицизм, який ще ніколи не вражав філософію» [3, с. 505]. Відомо, що вихід із цієї загрозливої ситуації Юркевич вбачав у поверненні до добре знаної філософії Платона: з вірою в об'єктивне існування фундаментальних ідей і принципів буття, з переконанням у можливість істинного пізнання як зовнішнього світу, так і внутрішнього, суб'єктивного світу людини, її душі і духу. Отож у питанні про Кантовий агностицизм Богдашевський кидає виклик тезі Юркевича щодо суцільного скептицизму творця критичної філософії.

Тоді постає питання: що ж залишається від доктринального змісту раціональної психології, якщо вона не розширює наші знання про душу, тобто неспроможна надати нам надійні (аподиктичні) апріорні *синтетичні* судження про свій предмет? На думку київського автора, за таких негативних обставин у раціональної психології залишається одна, але вкрай важлива місія – слугувати «попередженням не переступати межі, які закладені у нашому досвіді – не поринати у мертвий матеріалізм і не губитися, з іншого боку, в царині спіритуалізму» [1, с. 80].

Таким чином, для раціональної психології відкривається нова, цілком позитивна перспектива – замість того, щоб вибудовувати догматичну доктрину про душу, постати як критично виважена дисципліна розуму. Богдашевський впевнений у шляхетності цієї місії, що покладає на людину обов'язок відстежувати ту «висоту», той пафос і реґістр, на яких ширяє спекулятивна думка в пошуках відповідей на фундаментальні питання про душу, світ, свободу і Бога. Ці питання не є вигадками хитромудрих філософів чи химерами містично налаштованої свідомості релігійних діячів і пророків. Відомо, що Кант завжди наголошував на цілком реальному характері цих питань, оскільки вони пов'язані з природою

людського розуму, хоча відповіді на них, вважає кенігсберзький професор, і не лежать у площині спекулятивного розуму.

Київський богослов зазначає, що Кантовий проект нової (не спекулятивної) метафізики, яка повинна постати не в шатах раціоналістичної (догматичної) доктрини про трансцендентні предмети – Бога, світ, свободу і душу, а наукою, що ґрунтується на засадах досвіду, демонструє не слабкість, а силу автора славнозвісних «Критик»: «Кант визнає, – пише Богдашевський, – що метафізичні спекуляції ґрунтуються на організації нашого розуму, що “метафізичні софізми” належать не людям, а самому чистому розуму і тому цілковито вигнати метафізику неможливо; критичний філософ мусить лише застерігати від її омани» [1, с. 108].

Київський професор вельми майстерно використав Кантові критичні аргументи щодо метафізики, її доктрин, принципів і концептів (зокрема, вчення про душу) задля вельми цікавого висновку: «Вже той результат Кантової критики, що нема підстав побоюватись матеріалізму, натуралізму, атеїзму, оскільки всі ці теорії – як теорії метафізичні – знають не більше, ніж протилежні їм напрями, – уже тільки цей результат має вартість» [1, с. 108–109]. Дійсна природа питань про душу, її безсмертя розкривається не в побудові ще однієї метафізичної доктрини про сутність душі, а окресленням проблемного поля, де розум відшліфовує не методи пізнання душі як автономного суб'єкта, простої і неподільної субстанції, а аргументи, що обмежують спекулятивні злети розуму, дисциплінують його. Отже, раціональна психологія як частина метафізики, що послуговується її методами й аксіомами (за однієї з яких, душа є субстанцією), мусить постати як *дисципліна розуму*, а не доктринальне, позитивне знання про душу, що може мати хоча б якусь наукову значущість. За таких обставин ми мусимо переглянути традиційну проблематику співвідношення душі і тіла – їхнього дуалізму чи монізму або ж якогось впливу душі на тіло чи навпаки: «Критицизм знімає цю проблему, з'ясувавши, що ми маємо справу тільки з явищами або уявленнями» [1, с. 81–82]. Але, водночас, критицизм зіштовхнувся з цією проблемою в іншому вимірі, а саме – оскільки внутрішнє відчуття мусить співвідноситися з функціями мислення, то постає питання: «Як поєднується чуттєвість і розсудок в одній і тій самій свідомості? Питання стосується самої основи організації нашого інтелекту, а тому в критичній філософії воно не розв'язується, хоча саме це питання зачіпає первинний факт нашого знання» [1, с. 82–83].

За Богдашевським, виявлені Кантом паралогізми розуму, з одного боку, надійно спростовували традиційно-догматичну проблематику дослідження душі, з іншого – перед німецьким філософом постала ще одна проблема: яким є інтелект, що поєднує емпірико-психологічний і трансцендентальний виміри? І в яких саме можливостях інтелекту треба шукати цю єдність? Відомо, що у Канта було кілька версій такої єдності, але, зрештою, всі вони так і залишились на рівні гіпотез, від яких філософ відмовився¹. Тож трансцендентальний ідеалізм Канта, окресливши всю складність і суперечливість метафізичного дослідження проблеми людської душі, зупинився перед питанням про можливість її пізнання на інших, не спекулятивних засадах. Також відомо, що філософ із великим сумнівом ставився також до емпіричної психології, яка була частиною вольфівської метафізики. Отож, на переконання Богдашевського, «усунувши звичайну психологічну проблему, Кант сам зупинився перед іншим, нерозв'язним з його точки зору, психологічним завданням» [1, с. 83]. А саме: яким чином ми можемо пізнавати внутрішні душевні стани людини? Чи можемо ми мати надію на пізнання душі як внутрішнього, суб'єктивного життя людини на принципах критичної філософії? Питання непрості і залишаються нез'ясованими дотепер. Хоча, можливо, треба взяти до відома цікаву думку сучасника Богдашевського, відомого вітчизняного неокантіанця О. Введенського, який зазначав: «Кантівський метод, щоправда, не дав нічого певного, але очевидно, що, з одного боку, від нього не потрібно очікувати швидких результатів, а з іншого – тільки він один і може дати, рано чи пізно, щось міцне: хоча побудована за його допомогою метафізика і буде теоретично не доведена, зате безперечною і позбавлена догматизму» [2, с. 119]. Чи міг Богдашевський, фаховий богослов, задовольнитись такими скромними намірами свого колеги-неокантіанця, намірами, що, вочевидь, змушують зважати на неможливість пізнати душу, внутрішні стани і переживання людини? З огляду на критичні аргументи Канта, які суттєво вплинули на філософську позицію Богдашевського – така відповідь певною мірою могла його задовольнити, однак, як православний богослов, він не міг до кінця прийняти трансцендентальні погляди на людську душу, її витоки і природу.

¹ Про «темне коріння» єдності свідомості Кант писав у першій редакції «Критики чистого розуму», схилившись до того, що це, мабуть, є продуктивна здатність уяви. Однак у другій редакції «Критики» ця версія відсутня.

1. Богдасhevский Д. Философия Канта. Анализ «Критики чистого разума» и «Критики практического разума» / Д. Богдасhevский. – К., 1898. – 158 с.
2. Введенский А. О пределах и признаках одушевления. Новый психо-физиологический закон в связи с вопросом о возможности метафизики / А. Введенский. – СПб., 1892. – 119 с.
3. Юркевич П. Разум по учению Платона и опыт по учению Канта / П. Юркевич // Юркевич П. Д. Философские произведения. – М. : Правда, 1990. – С. 466–526.
4. Rickert H. Die Logik des Prädikats und das Problem der Ontologie / H. Rickert. – Heidelberg, 1930. – 236 s.

V. Kozlovskiy

KANT'S CRITICISM OF RATIONAL PSYCHOLOGY IN THE EVALUATION OF DMITRO BOGDASHEVSKYI

This article analyzes the approaches of D. Bohdashevskiy, professor of Kyiv Theological Academy, to Kant's criticism of rational psychology as a central part of the dogmatic metaphysics. Special attention is paid to the positive implications of this criticism for the formation of a new model of metaphysics, which raises the question of man his life and his mental life in a different way.

Keywords: metaphysics, rational psychology, paralogsms of reason, dogmatism, criticism, soul, consciousness.

УДК 1"654":140:8(092)

Людмила Пастушенко

СОЛОВЙОВСЬКА СПАДЩИНА В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПЕТРА КУДРЯВЦЕВА

У статті з'ясовується специфіка інтерпретації П. Кудрявцевим спадщини В. Соловйова, що виразняється у спробі показати нерозривну єдність його поетичного та містичного досвіду з філософською творчістю.

Ключові слова: Петро Кудрявцев, Володимир Соловйов, світовідчуття, світорозуміння; поетичний і містичний досвід; ідея св. Софії.

Вагоме місце в історико-філософському доробку професора Київської духовної академії Петра Кудрявцева (1868–1840) посідає осмислення творчості найпотужнішого представника російського ідеалізму Володимира Соловйова.

На особливу увагу заслуговує підхід, який П. Кудрявцев застосовує до вивчення спадщини В. Соловйова. На переконання київського філософа, для досягнення адекватного розуміння творчості В. Соловйова потрібно, передусім, «наблизитися до найглибших витоків його метафизики, доторкнутися до змісту його індивідуального світовідчуття» [3, 10, с. 91]. На думку П. Кудрявцева, стиль філософування В. Соловйова впливає із цілісності його життєвого досвіду, в якому не було трагічної розірваності між індивідуаль-

ними переживаннями, відчуттями та думкою: «пережите в серці знаходило своє пояснення у розумі, і, як наслідок, душевні хвилювання перехрещувалися з метафізичними розміркованнями в одній точці [...], те, що відчувалося серцем [...], розумілося розумом» [4, с. 16]. На наш погляд, П. Кудрявцев був одним із перших істориків філософії, хто побачив специфіку російської філософії Срібного віку у її екзистенціальності, а у творчості її речників – оприявлення їх екзистенційного, містичного досвіду. Поділяючи ту думку, що російська філософія «розкривається через особистість і в особистості» її творців [8, с. 89], П. Кудрявцев намагається проникнути у світовідчуття та світопереживання В. Соловйова. Він переконаний, що написані В. Соловйо-